

Erich Mistrík: Slovensko

Obsah

Bratislavčan smeruje na Východ	2
Bratislavčan a Mária Terézia v Komárne	8
Ticho pri spiacom gejzíre	13
Žihľava je zdravá	18
Jelšavský stereotyp	22
Svetská sláva Oždian	26
Veľká história v Žitave	30
Zákusok v Dúbrave	33
Svet na konci sveta	37
Las Vegas na Slovensku	47
Malé Slovensko	56

Bratislavčan smeruje na Východ (Cestopis o stretnutí s inými)

V jedno skoré leto som sa vybral precestovať kus Slovenska. Stretnúť na ceste mnoho nových ľudí je vždy dôvod na úžas – odlišné vnímanie sveta, odlišné správanie, odlišné reakcie....

Ako Bratislavčan zvyknutý cestovať by som také dojmy mohol považovať za prirodzené. Excentrické položenie Bratislavy však pri podobných cestách spôsobuje, že človek stretáva ľudí, ktorých vnímanie sveta sa oveľa viac odlišuje, ako je to bežné v okolí hlavného mesta.

Prvé stretnutie: Samota a strážca keltského hradiska Havránok pri Liptovskej Mare.

Nikde nikoho, iba lúky, lesy, srnka, pod nami hrádza priehrady. V unimobunke osamelého lesného vlka je pripravený bicykel na cestu domov, varič a zásoby jedla, pretože najbližšia dedina je vzdialená pár kilometrov.

Že aká vzdialenosť od Bratislavy? Iba 280 kilometrov. Ale sme v inom svete.

Prvý pohľad strážcu smeruje na obuv návštevníka a nasleduje zdesenie: To ako sa chcete s týmto v daždi vyškriabať na henten kopec, kde je vrchol hradiska? Tvrdé stretnutie sveta horúcej Podunajskej nížiny a chladných, daždivých kopcov Liptova.

Pretože však je strážca celé dni sám, ochotne rozpovie mnoho vecí o Keltoch. Vrátime sa dvetisíc rokov do minulosti, kde stretneme iné etnikum, iný jazyk, iné odevy, iný každodenný život, inak zaznamenané udalosti, iné rituály... ale takmer dnešné domčeky so šikmými strechami a slamou, takmer dnešná studňa, takmer stredoveké hradby (vlastne palisády), dôverne známy hrnčiarsky kruh, rovnako ako dnes samostatné miesto vyčlenené pre náboženské rituály.

Havránok, keltské obydlia

Havránok, miesto Keltov pre obrady

Stretli sa tu staroveká keltská a moderná/slovanská/kresťanská kultúra? Možno ani nie, možno len vidno kontinuitu v osídlení jedného bezpečného miesta.

Takže existuje možnosť vzájomného pochopenia? Na prvý pohľad áno, lebo kontinuita je v tomto prípade trvalá. Avšak porozumenie je niekedy zložité – ako svedčí (vraj časté) konštatovanie návštevníkov hradiska: Tí Kelti boli ale múdri, keď si postavili hradisko rovno nad priehradou. Ajhľa, kontrast racionálneho rozhodovania Keltov a neschopnosti súčasníkov prekročiť svoju optiku 21. storočia.

Havránok a Liptovská Mara

Druhé stretnutie: Koniec sveta a chatár v Ľubovnianskych kúpeľoch.

Ani samostatná obec to nie je. Pri chate končí asfaltová cesta, za chatou je pár menších chatiek, a potom už len lesy, medvede, líšky. V zime sneh, sneh, sneh, podľa vyjadrenia chatára vykurovacía sezóna dvanásť mesiacov do roka. Uprostred toho rozmýšľa desať-jedenásťročné dievča, ktoré si píše domácu úlohu na tému Moja ulica (osnovy ani učiteľ/ka netušia, že niekto môže bývať aj tam, kde žiadne ulice nie sú). O chvíľu už dievča vonku poskakuje so psom. Inak ticho, ticho.

Ľubovnianske kúpele

Nevyhnutne nasleduje otázka: Nie je tu dievčaťu otupno? Nepotrebuje kamarátky, cukráreň, šuškanie tajomstiev, bláznenie sa na korčuliach, obzeranie módnych časopisov a výkladov v meste, podvečerné obzeranie chlapcov spolu s kamarátkami... Pre človeka navyknutého na bratislavský ruch a neustálu prítomnosť tisícov ľudí je to celé absurdné. Ako môže niekto takto vyrastať? Má vôbec to dievča dostatok podnetov?

Odpoveď chatára je jasná a sebaistá: Ved' ja ju viem zamestnať. Mali sme kone, o ktoré sa starala, spolu kosíme trávu, so psom je veľa roboty, pomáha mi okolo domu alebo v dome. A ved' s ňou aj chodíme, už sme boli v Košiciach aj v Tatrách...

Pre „veľkomešťana“, zvyknutého cestovať, prekvapenie: Stokilometrový výlet do Košíc je udalosťou! Ale nie je to logické, keď...? – ako tvrdí chatár v reakcii na pochválenie krásnej prírody – Viete, ten krásny strom tam bol aj včera, aj dnes a bude aj zajtra.

Tretie stretnutie: Ďaleko – budúca nevesta v Krajnom Čiernom.

Dedinka s menej ako sto obyvateľmi v severovýchodnom kúte Slovenska za Svidníkom. Veľmi ďaleko. Ale ako potvrdia tamojší – Krajné Čierne je presne tak ďaleko, ako je ďaleko Bratislava.

Bratislavčan si zrazu uvedomí nezmyselnosť vlastnej ilúzie: Nežije v centre, ale naopak, je ďaleko od všetkých. Jeho hlavné mesto, ktorého prítomnosť a návšteva by akože mala byť pre každého obyvateľa krajiny samozrejmosťou, je vlastne pre mnohých takmer nedosiahnuteľná diaľka.

Ďalšie prekvapenie. Pri obzeraní drevenej cerkvi príbehne mladá dievčina – Nie ste náhodou z Univerzity Komenského? Ved' ste ma učili. V rozhovore sa ukáže, že dievčina počas štúdia len ťažko znášala hlučnú, rozťahanú, namyslenú, bohatú, pestrú a rýchlu Bratislavu – preto sa vrátila do rodného kraja, kde učí na malej škole v malej dedinke. A bude sa čoskoro vydávať.

Koľko bude mať na svadbe hostí? Viac ako 50? Ale veď do cerkvi sa zmestí tak dvadsať ľudí. No a čo, ostatní budú stáť vonku. A keď sa príde pozrieť celá dedina? Tak budú tiež vonku.

Od radosti predstaví celú rodinu a cez ďalších ľudí zorganizuje otvorenie a prehliadku vzácnnej cerkvi špeciálne pre návštevníka zďaleka. Jeden z pol milióna Bratislavčanov, ktorý vo svojom pyšnom hlavnom meste úplne zapadne v dave – a tu, za Svidníkom, je vzácny. Možno preto, že prišiel z diaľky? Alebo skôr preto, že sa priateľsky rozpráva s domácimi.

Po chvíli pochopí ešte viac. Človek je vzácny bez ohľadu na to, čo je, odkiaľ je a prečo sa niekde ocitol. Je vzácny preto, lebo v ňom tí druhí stretli súčasť svojho života.

Štvrté stretnutie: Kultúrna inštitúcia a predavačka vstupeniek v Medzilaborciach.

Mesto na starej ceste z Uhorska na sever, kedysi založené na valašskom práve, mesto s veľkým židovským cintorínom. Okresné mesto na hranici, do ktorého vedú len tri rozbité cesty – z nich dve vedú do prázdna, k hraniciam, iba jedna ho spája so zvyškom Slovenska. Leží na okraji štátu, rovnako ako hlavné mesto štátu.

Blúdím prázdnyimi sobotňajšími ulicami mesta so šiestimi tisícami dušami, kde SBS-kár nekompromisne vyháňa asi osemročné rómske deti z obchodného domu. Mestu z kopca vládne pravoslávny chrám, pamiatka obetiam dvoch svetových vojen. Prečo je pravoslávny a prečo práve podľa rusko-byzantských vzorov, to je jeden z paradoxov dejín. Pod ním sa nesmelo krčiť klasická budova socialistického kultúrneho domu, kde sa v r. 1991 absurdnou zhodou šťastných okolností zrodilo Múzeum Andyho Warhola.

Medzilaborce, pravoslávny chrám

Medzilaborce, Múzeum Andy Warhola

Pýtam si vstupenku od pokladníčky, ktorá ma ohromí neznámym jazykom. Znie rusky, ale aj poľsky, aj „východniarsky“... aha, čistá rusínčina... alebo vlastne ukrajinčina? Čo mi to vlastne hovorí? Prečo si vôbec neuvedomuje, že jej nerozumiem? A prečo ju vôbec netrápi, že jej nerozumiem?

Múzeum umelca svetového mena, ktoré sídli v Medzilaborciach tak, ako keby si UFO sadlo na strechu Bieleho domu – a v ňom pokladníčka, ktorej rozumejú len domáci.

Piate stretnutie: Prázdna dedina a dievčatá v Muli.

Muľa

V dedinke pri Ipli blízko Veľkého Krtíša žije asi tristo ľudí. Medzi domami je pusto, je predsa nedeľa popoludní. Len na konci dediny kričí do sveta veľký secesný kostol, akoby sem omylom vypadol z nejakého obrovského lietadla. Zaslúži si odpotografovať.

Dievčatá v puberte, jediné živé bytosti široko-d'aleko, samozrejme zaujme osamelý človek brodiaci sa nepokosenou lúkou ku kostolu – Však máme pekný kostol! Máte, znie odpoveď. Pretože zazrú fotoaparát, nemôžu sa nespýtať – A bude aj v novinách?

Pochopenie „veľkého sveta“ očami „malého sveta“: Prečo by vôbec prišiel niekto cudzí do malej dedinky fotografovať, ak by ten človek nepísal do novín?

Ľudia v tom „malom“ svete sú hrdí na poklad, ktorý im tam kedysi zanechal „veľký“ viedenský svet. Pri dedinke boli kedysi kúpele a viedenská šľachta si nechala vo svojich kúpeľoch pred sto rokmi postaviť kostol. Kúpele zanikli, viedenská šľachta sa stratila

v dejinách, ale v „malom“ svete zostal kostol ako z inej planéty. Krásna secesia, ako vo veľkom meste – ale v dedinke, do ktorej vedie asfaltová cesta naposledy opravovaná asi tak pred storočím.

Šieste stretnutie: Zjavenie – Jožo Pročko.

V sedemstoročnej dedinke Halič blízko Lučenca žije tisícšesťsto duší. Obec pod krásnym zámkom, ktorý kedysi slúžil aj ako pevnosť českým husitom a ešte nedávno slúžil mentálne postihnutej mládeži. V pokojnej obci mimo hlavných ciest zrazu zasvieti pekne zariadená reštaurácia s talianskou pizzou. Svet vkročil do malého slovenského kúta.

Reštaurácia Zbrojnica v Haliči

Pokojný obed mimo hlavných ciest, keď tu zrazu od stola k stolu chodí Jožo Pročko – Ahoj, ja si s každým tykám, ja som Jožo, ako sa máš? Ľudia sa túžia s ním vyfotografovať. Veď je slávny a fotografia bude dokumentom, že aj ich ožiaril odlesk mediálnej slávy. Zrazu všetci uvažujeme a cítime rovnako, všetci považujeme to isté za dôležité, všetci poznáme toho istého človeka. On si to veľmi dobre uvedomuje, vie, že je slávny. Mediálna celebrita – rovnaká pre všetkých, všetkými rovnako obdivovaná.

Koniec kultúrnej rôznorodosti. Vitajte v globalizovanom svete médií.

Neviem, či by som to všetko nazval priamo multikultúrnosťou Slovenska. Ale kultúra pestrosť to určite je. Možno sa iba dlho umelo stierali rozdiely multikultúrneho sveta, ktoré sa dnes vracajú. Alebo je to prirodzený proces blízkosti odlišných ľudí, ktorí síce hľadajú k sebe cestu, ale zároveň sú pyšní na to, čo prijali za svoje.

Písané pre www.multikulti.sk a v pôvodnej verzii uverejnené:

http://www.multikulti.sk/ine/bratislavcan_smeruje_na_vychod.html

(2011 / 2011)

Bratislavčan a Mária Terézia v Komárne

Komárno, Nádvorie Európy, socha Márie Terézie, 2000

„Vidíš, oni si sem Máriu Teréziu dali.“ – zaznie veta uprostred Nádvoríá Európy v Komárne. „A v Bratislave nemôže byť.“

Kto je ukrytý v podmete „oni“? Predsa Maďari.

Ako to, že Maďari „si dajú“ sochu Márie Terézie a my nie?

Kto je ukrytý v podmete „my“? No predsa Slováci.

A vtom sa zháčíme. Stojíme uprostred Komárna, v samom centre Komárna a rozmýšľame o ňom ako o maďarskom meste. Ale veď sme v Slovenskej republike a to „my“ predsa platí na tomto mieste tak isto ako to platí na Námestí Ľudovíta Štúra v Bratislave, kam by chcel niekto umiestniť sochu Márie Terézie.

Bratislava, návrh sochy Márie Terézie, 2011

Ved' v Komárne sme si tiež „my“ umiestnili sochu rakúskej panovníčky. Tak isto, ako v Bratislave to chce urobiť niekto z „nás“. Tam aj tam sme v Slovenskej republike, ako je však možné, že na Nádvorí Európy automaticky uvažujeme, akoby sme boli v Maďarsku?

Žeby to spôsobila všadeprítomná maďarčina?

Ale asi nie, pretože všetky nápisy sú dvojjazyčné, a väčšinou sú najprv slovenské až potom maďarské. Pre Bratislavčana je síce neobvyklé vidieť slovenský štátny znak pod maďarským nápisom, ale ved' ten slovenský text je ešte vyššie.

Ludia síce rozprávajú po maďarsky, ale nie je problém s kýmkoľvek sa dohovoriť po slovensky. V reštaurácii, na recepcii penziónu, v obchode, v škole aj inde host'a privítajú dvojjazyčne, ale keď začujú z jeho úst slovenčinu, maďarčinu okamžite vylúčia z ďalšej komunikácie. Ak majú problém so slovenčinou, nerobí im ťažkosti zavolať niekoho, kto pomôže.

Alebo to spôsobila maďarská bojová pieseň, ktorá zaznie na poludnie z veže komárňanskej radnice? Spôsobil to ten trubač, ktorý vyzrie z okna a túto pieseň vytrubuje?

Alebo to spôsobil generál maďarskej armády, György Klapka, ktorý v r. 1849 hrdinsky bránil Komárno ako poslednú slobodnú maďarskú pevnosť pred rakúskymi cisárskymi vojskami? Generál Klapka, ktorého socha už dvadsať rokov opäť stojí pred radnicou? Či to majú na svedomí všadeprítomné červeno-bielo-zelené trikolóry, ako aj na pamätníku Mór Jókaimu?

Generál Klapka

Mór Jókai

A možno to spôsobuje úroveň služieb, ktorá je všeobecne na slušnej úrovni a obsahuje detaily, aké v mnohých zariadeniach na Slovensku nenájdeme – ako dôkladná čistota, ochota,

či karafa s vodou na stole v reštaurácii. Alebo tá káva v kaviarni, ktorá nie je urobená podľa „slovenských“ zvyklostí, teda dosť veľká a dosť riedka – ale podľa maďarsko-rakúsko-talianskych zvyklostí, teda ukrutne malá a ukrutne silná.

Alebo sú to sochy uhorských panovníkov rozostavené na nádvorí Európy? Ale prečo je medzi nimi aj rakúska panovníčka z čias, keď po vpáde Osmanskej ríše zostala z celého Uhorska zostalo len časť? Bola to rakúska panovníčka? Či uhorská, keď sa ocitla v Komárne? Keď nie je v Bratislave, odkiaľ jej pamätník v r. 1920 odstránili, znamená to, že nebola slovenskou panovníčkou?

Ako je to vlastne, keď na sídlisku nájdeme aj bustu Ladislava Pohrobka, potomka Habsburgovského rodu, ktorý bol uhorským i českým kráľom, ale vládol striedavo z Prahy a z Viedne? Narodil sa v Komárne, takže je vlastne Maďarom, preto mu patrí pomník v Komárne? Má to niečo spoločné so súčasnou Slovenskou republikou?

Pomník Ladislavovi Pohrobkovi

Zneistenie pokračuje, keď si Bratislavčan zistí niečo z histórie mesta a uvedomí si, že to maďarské historické Komárno, o ktoré tak Maďari bojovali, nebol dnešný Komárom v Maďarsku. Komárom bol v meruôsmom roku dedinou a predmostím veľkej pevnosti na ľavom brehu Dunaja. Ako svoje mesto teda bránili Maďari to Komárno, ktoré je dnes na ľavom brehu Dunaja, v Slovenskej republike.

Po spojení mesta a mestečka na dvoch brehoch Dunaja sa cez rieku rozprestieralo jedno mesto, ktoré zasa hranica Československej republiky nakreslená mocnosťami v Paríži opäťovne rozdelila na dve mestá. Kvôli tomu zostal dodnes pre Maďarov problém ešte zložitejší, lebo maďarské aj slovenské mesto nazývajú rovnako – Komárom, takže ich musia rozlišovať zvláštnymi prívlastkami. V slovenčine aspoň na prvý pohľad vieme, o čom hovoríme.

Ale Bratislavčan, ktorý je zvyknutý na multikultúrnosť svojho mesta, na rôzne jazyky na ulici, na nápisy v rôznych jazykoch, na pomníky ľuďom z rôznych národností, na pamätné tabule udalostiam z rôznych štátnych útvarov, na reštaurácie s exotickou ponukou (od Thajska, cez Čínu až po Libanon) by sa nemal čudovať. Nakoniec, práve táto pestrosť Bratislavy mu asi dáva možnosť pochopiť, že Komárno je síce iné, ale je súčasťou Slovenskej republiky.

Všetko nasvedčuje tomu, že Bratislavčan sa mýli vo svojom pocite, že sa ocitol v Maďarsku. Problém nie je v tom, že by ho niečo z toho uspokojovalo alebo znepokojovalo,

veď všade žijú ľudia, ktorí sú ochotní v prípade potreby pomôcť. Problém je len v prekvapení zo samého seba.

Napriek všetkému sa postupne presviedčam, že som na území Slovenskej republiky. Nie je v tom nejaký väčší pocit istoty či radosti, je to len konštatovanie – áno, som na Slovensku, nie som v Maďarsku.

S týmto pocitom Bratislavčan kráča na autobusovú stanicu, odkiaľ by sa mal dostať domov. Nevie, kde bude jeho autobus stáť, ale vie, že Bratislava je hlavné mesto, preto určite bude stáť na prvom nástupišti.

Prekvapenie – autobus nestojí na prvom nástupišti, ale na ďalšom. Pochopenie – aha, veď z prvého nástupišťa chodia autobusy do Viedne, to je zahraničie, a zahraničné linky všade chodia z prvých nástupíšť. Ďalšie prekvapenie – ale prečo z tej istej „jednotky“ ide aj autobus do Komáromu? Definitívne pochopenie – božemôj, opäť ten istý reflex, veď Komárom nie je „doma“, veď aj to je zahraničie.

Napriek všetkým úvahám, kde sa nachádzam, napriek poznaniu, že nie som v Maďarsku, ale na Slovensku, podvedome stále uvažujem, že som na maďarskom území, a že Komárom nie je zahraničie.

Ako sa z tejto slepej uličky dostať? Nie je to zložité.

Treba sa vrátiť na jednu z centrálnych ulíc Komárna, ktorá zhodou okolností symbolicky vedie jedným smerom do Bratislavy, druhým smerom do Maďarska a do Budapešti. Bratislava a Budapešť sú od Komárna vzdialené rovnakú stovku kilometrov.

Prechádzka po tejto ulici nám odhalí charakter Komárna. Nie som si istý, či jej podoba je dielom skutočných snáh Komárňanov, alebo im bola postupne vnucovaná zvonku, to už nie je podstatné. Dôležité je, že na tejto ulici sa stretávajú stáročia.

Uprostred kruhového objazdu stojí nie mimoriadne veľké, ale vznešené súsošie Cyrila a Metoda, ktoré má asi pripomínať „slovenskosť“ tohto územia. Pár metrov od neho budova miestneho odboru Matice slovenskej v ošarpanej budove, ktorá zrejme nechtiac vyvoláva spomienky na socialistické kultúrne domy. Pred ňou pamätník Milanovi Rastislavovi Štefánikovi, ktorý má asi pripomínať Československú republiku. Pár sto metrov ďalej jazdecký pomník Štefana I., prvého uhorského kráľa, prvého kresťanského kráľa tohto územia, prvého panovníka štátu, ktorý pomáhali zakladať aj veľkomoravskí veľmoži. Tento pomník má asi pripomínať „maďarskosť“ tohto územia. Na blízkej križovatke sú do kameňa vyryté mapy geografických premien Komárna, kde nájdeme ešte aj opevnenie Rímskej ríše z počiatku nášho letopočtu a spomenieme si na rímske Brigetio na pravom brehu Dunaja či na Kelemantiu na ľavom brehu Dunaja. Kúsok od jazdca sa široká ulica končí malým parčíkom, kde je

pomník skladateli Ferencovi Lehárovi – ten sa síce narodil v Komárne, ale jeho korene sú moravsko-francúzsko-nemecko-maďarské. Len zhodou okolností bol jeho otec ako vojenský kapelník preložený do Komárna, kde si našiel svoju manželku a mal s ňou malého Ferencu, ktorý však už vyrastal mimo Komárna.

Po prechádzke po tomto bulvári Bratislavčan definitívne pochopí, kde je: Je na Slovensku, v Maďarsku, v Rakúsku, v Uhorsku, v Rakúsko-Uhorsku, v strednej Európe, v Európskej únii. Pochopí, že je v multikultúrnom svete, kde nemá zmysel niektoré jeho vlastnosti vylučovať a iné vyzdvihovať. Nemá zmysel hovoriť „my“ a „oni“, „oni si dali, my si nedáme“. Tento svet je vzácny práve tým, aký je pestrý, práve tým, ako je „my“ a „oni“ previazané do jedného celku, je zaujímavý práve tým, ako sa v ňom hranice vyskytujú aj strácajú.

Všetko sa zlieva do jedného celku bez hraníc tak, ako sa pod Komárnom zlievajú Dunaj s Váhom, ktorý len pár desiatok kilometrov severnejšie pohltí Malý Dunaj aj Nitru. Pestré vlastnosti komárňanského sveta majú takisto rozostreté hranice, ako sútok Váhu s Dunajom v jesennej hmle.

Sútok Váhu a Dunaja

(2011-2012 / 2012)

Ticho pri spiacom gejzíre

Gejzír v Herľanoch je vzácnou prírodnou atrakciou. Stojí za to odbočiť z hlavnej cesty medzi Košicami a Michalovcami a nasmerovať si to úzkou cestou do Vranova nad Topľou. Len tak totiž môžeme nájsť východoslovenský gejzír.

Lákadlo, prekvapenie, prírodný úkaz. Prírodný?

Nemohol som cestou do Michaloviec odolať tomuto lákadlu, tak som odbočil. Chvilami rozbitá, chvíľami opravená úzka cesta ma priviedla až k tejto ľudsko-prírodnej zvláštnosti. Na konci dediny Herľany bolo opustené parkovisko, kde stálo jedno auto a bufet s unudenou bufetárkou, ktorá sa bavila so svojou rodinou. Bol som jediným cezpoľným návštevníkom areálu.

Našťastie ma informačná tabuľa bezpečne naviedla ku gejzíru. Bola potrebná, lebo som žiadny gejzír nevidel. Ani som nemohol, veď vystrekuje asi tak raz za jeden a pol dňa. Našiel som len jeho posteľ – diery v zemi obložené mramorom a betónom.

Herľanský gejzír – keď nestrieka

Zaujímavý priestor. Okolo neho lavičky a príjemný parčík. A ešte kúpeľný dom či pracovisko Košickej Technickej univerzity. Ale hlavne – informácia, kedy najbližšie môžeme gejzír vidieť. Dôležitá informácia. Dozvedel som sa, že by som mal prísť najbližšiu noc medzi jednou a treťou hodinou. Mohla by to byť celkom zaujímavá vychádzka.

Moja chyba. Mal som si predtým pozrieť na internetovej stránke obce Herľany, kedy mám prísť, mohol som prísť rovno po polnoci a nie popoludní.

Informácia pri gejzíre

A tak som si len sadol na jarné slnko a užíval si prírodu parku. Parku plného zvukov. Rozmýšľal som, aký zvuk vydáva tryskajúci gejzír. Určite riadne hučí. Teraz som však nepočul nič, lebo gejzír spal. V jeho posteli bolo úplné ticho.

Vlastne skoro nič som nepočul. Vlastne som počul veľmi veľa zvukov.

V parku som narátal asi pätnásť druhov vtákov, ktoré sa neprestajne prekrikovali – drozdy, straky, sýkorky, vrabce, stehlíky, mnoho, mnoho ďalších. Stačilo sa započúvať a človek zistil, že okolo neho to vrie životom a žiadne ticho sa nekoná. To len mestský človek si myslí, že v prírode je ticho.

Občas zavanul silnejší vetrík a stromy sa s vrzgotom ohýbali, zatiaľ čo ich haluze a listy šušťali. Po chodníku prebehol so šuchotom ježko. Nejaký vták občas preletel zo stromu na strom a vzduchom sa niesla ozvena prudkého trepotu krídel.

Z potôčika, čo tadiaľ tiekol, bolo počuť šplľachot vody, ktorá padala zo stupienka vytvoreného človekom. Tento šplľachot vôbec nebol jednotvárnny, ale vytváral pestré množstvo vysokých, stredných aj hlbokých tónov, dlhšie hučanie až melódie, aj jednorazové osamotené tóny padajúcich kvapiek, ktoré sa niekedy zlievali do zložitých akordov. Miešal sa so šuchotom listov a konárov, ktoré do potoka viseli z okolitých stromov.

Všetko dopĺňalo bzučanie múch a iného lietajúceho hmyzu, výzvanie a trilkovanie ďalších chrobáčikov stratených v tráve...

Vlastne do dokonalého prírodného hlučného ticha už chýbal len zvuk gejzíru.

A vtedy som si uvedomil absurdnosť môjho očakávania. Čakal som zvuk tryskajúcej vody, aby doplnila zvuky prírody – ale veď tento gejzír je výsledkom činnosti ľudí, ktorí

v 19. st. hľadali ďalšie zdroje minerálnej vody pre kúpele. Tak aký prírodný zvuk? – Iba zvuk spôsobený človekom.

V tom momente som si začal uvedomovať iné zvuky, ktoré moje uši dovtedy podvedome filtrovali: Škrípanie bŕzd autobusu, ktorý za parkom dovezol ľudí domov. Vŕčanie a hučanie jeho motora. Zasyčanie jeho dverí. Zatrúbenie klaksónu. Zavírzanie dverí na osobnom aute, do ktorého pár metrov od gejzíru niekto nasadal. Klepnutie kľučky na dverách auta. Tlmené buchnutie zatváraného kufra. Klokotavý zvuk štartovania.

Z druhej strany zrazu krik skupiny detí asi zo škôlky, ktoré sa niekam presúvali. Tlmený hovor dvoch mladých ľudí prechádzajúcich cez park. Vykrikovanie dvoch detí hrajúcich sa v parku. Dupot ich nožičiek po asfalte alebo škrípot štrku pod ich topánkami. Klopnutie predmetu, ktorý hodili do koša. Zapískanie koliesok kočíka.

Klopkanie skla a porcelánu od stolíka pri univerzite, kde pár ľudí pilo kávu. Cinkanie ich lyžičiek o hrnčeky. Škrípanie železných nôh ich stoličiek. Zaklapnutie dverí na budove.

Technická univerzita v Herľanoch

Rozmýšľal som, ktoré z týchto zvukov skutočne patria prírode. Ľudské hlasy určite, veď hlasivky a vydávanie zvukov je prirodzením spôsobom našej komunikácie. Cinkanie lyžičiek? Vŕzanie dverí? Dupot nôh? Štartovanie motora?

Spiaci gejzír už nemusel nič pridávať, príroda bola plná ľudských zvukov. Na tomto odľahlom mieste, kde na parkovisku skoro nikto nebol a kde sa bufetárka takmer potešila, keď som si od nej niečo kúpil, na tomto odľahlom mieste, kde som sa tešil, že som v peknej a upravenej prírode – bolo zrazu plno ľudí. Ak by som odpočítal tie deti a ľudí z autobusu, ktorí boli predsa len mimo parku, hoci ich bolo počuť – v blízkosti gejzíru sme boli šiesti. Ja

som bol úplne ticho, ani tí druhí ľudia nekričali. A predsa nás bol plný park. Dokonca ešte aj tá voda v potoku čľapotala cez prekážku vytvorenú človekom.

Prešiel som mnoho miest na Slovensku, ktoré sú „na konci sveta“. Bol som na viacerých koncoch ciest, ktoré už nikam neviedli. Videl som miesta úplne opustené, kde som bol určite ja sám, a možno ešte nejaké lišky alebo iné zvery. Ak všetky porovnáme, je možné povedať, že Herľany sú miestom s nulovou hladinou zvuku oproti hlučnej Bratislave, Londýnu alebo New Yorku.

A predsa aj v herľanskom parku bolo veľa hluku – veľa prírodného hluku, ale aj veľa ľudského hluku. Gejzír spal a bol ticho. Napriek tomu ani neviem, kto a čo narobilo viac hluku v jeho parčíku – či príroda sama alebo človek. Vlastne ani neviem, čo je na človeku hlučnejšie – jeho ľudské zvuky (autá, lyžičky, sklo...) alebo jeho prírodné zvuky (reč, dupot...)?

Kto bol vlastne v Herľanoch doma, keď bez človeka by nebol ani gejzír ani kúpeľné miesto? Patrí tam príroda bez človeka, alebo príroda stvorená človekom?

Túto otázku som si opäť položil pri rušnej križovatke uprostred Michaloviec. Rastú tam – tak ako vo všetkých mestách – stromy. Nevieť, aký druh to bol, ale boli blízko autobusovej zastávky a prinútili ma, aby som ich všimol. Boli totiž v takom prudkom protiklade s rušnou križovatkou a so zastávkou, že ich nebolo možné obísť.

Michalovce

Hľadel som na ne zo všetkých strán a vôbec som nechápal. Nevieť, či boli choré, alebo práve také veľmi životaschopné. Určite neboli formované ľudskou rukou, toto by žiadny človek nedokázal vyformovať, na to boli príliš nepravidelné. Keby ich formoval človek, určite by hľadal nejaký „harmonický“, teda ľudský pravidelný a symetrický tvar. Tieto stromy boli výrazom neriadenej prírodnej divokosti.

Michalovce

Stáli tam úplne ticho. Na rozdiel od stromov v herľanskom parku sa vôbec nehýbali, nevŕzgali, nešušťali, neboli na nich vtáky, nepočul som žiadny hmyz, nevydávali žiadnu vôňu. Len si tak asi desiatky rokov na divoko rástli.

Neviem, kto tam bol doma. Hoci stáli pri „našej“, ľudskej križovatke, cez ktorú sme mnohí museli prejsť a vracať sa na ňu, aby sme sa dostali do cieľa, mal som pocit, že ich musím poprosiť o dovoľenie, aby som prešiel okolo nich. Pešo či autom, to je jedno.

Neviem, či tú križovatku strážili. Neviem, či ich tam niekto len z milosti nenechal dožiť. Neviem, či postupne hynuli, zdalo sa mi však, že majú silné konáre obsypané listami. Neviem, aký bol ich osud. Ale mal som pocit, že som na návšteve v ich priestore.

Tak ako som bol na návšteve v parku pri spiacom gejzíre. Hoci v Herľanoch dokázal človek chvíľami prekričať to hlučné ticho prírody, hoci na križovatke v Michalovciach stromy úplne mlčali uprostred automobilového hluku – predsa som v tej prírode bol iba na návšteve.

(2012 / 2012)

Žihľava je zdravá

Na poludnie v horúcom letnom dni sa pod hradom Slanec zberá starší muž s kosákom a debničkou na ovocie do lesa.

„Kam sa zberáte v takom horúcom dni?“ pýtam sa ho s obavou v hlase, lebo jeho vzhľad napovedá dosť vysoký vek.

„Žihľavy potrebujem pre prasiatko.“

„No dobre, v lese asi horúčava nebude, ale veď máte holé ruky, budete celý od žihľavy,“ snažím sa ho odhovoriť.

„No a čo, pozrite, veď už mám celé ruky červené od nej“, ukazuje predlaktia, ktoré skutočne nesú stopy kvalitného a nie krátkého pôsobenia žihľavy. „Veď žihľava je zdravá, neublíži mi. Iní ľudia ju sušia, varia a pijú, prečo by mňa nemohla trochu pošibať.“

Musím mu dať za pravdu, navyše sa zdá, že tento muž je na podobnú prácu zvyknutý a nevádi mu, ak príroda okolo domu do neho trochu dobiedza. Vidiac môj záujem, rozhovoriť sa.

Celý život pracoval pre železnicu v okolí ako robotník na trati, ako výpravca, neskôr ako šofér vysokého funkcionára na železnici v okolí, bývalého kamaráta.

„Viete, keď dostal funkciu, nebolo dôležitejšieho človeka od neho. Aj si vypil a nechal sa voziť do Bratislavy, aj tri razy za týždeň som s ním išiel. Aj mne chcel dať vypiť, ale ja nikdy, veď som sa chcel zdravý dostať domov. Aj som mu povedal. Kým si bol tam, kde ja, aj tri dodávky si rozbil a ja ani jednu, tak mi daj pokoj.“

Podozvedám sa množstvo historiek zo šoférskeho života človeka, ktorý trávil celé dni na slovenských cestách, alebo pri oprave auta, alebo predtým na železnici pri trati. Vypytuje sa aj na ciele môjho putovania a zrazu kývne dohora smerom k zručaninám, ktoré sa týčia vo výške nad nami:

„A na hrade ste boli?“ Keď počuje, že nie, odporučí mi, „Chod'te, je tam pekne.“

Akoby sa celá šoférska a železničná anabáza kdesi stratila a zrazu sme tu len sami dvaja so zručaninou hradu Slanec nad nami a s hlbokým lesom, ktorý začína za našimi chrbtami.

Pýtam sa, aká dlhá je cesta navrch a kadiaľ treba ísť. Úplne samozrejme, akoby som bol domáci, ukáže kdesi do lesa – „Tadiaľ, asi dvadsať minút.“

Poslúchnem radu, po chvíli sa rozlúčime.

Vychádzka osamote hlbokým a sviežim jarným lesom, mimo značkových ciest len s tušením, že treba stále stúpať do kopca, lesom, v ktorom nepočuť nič okrem desiatok roz-

ličných vtáčích spevov, je oslobodením od hluku ciest a od celodenného hluku motora môjho auta. Stále sa mi vracia otázka, prečo tak zrazu prerušil rozprávanie o svojej železničarskej a šoférskej minulosti a poslal ma na hrad. Určite nie preto, že by mu súrilo sekanie žihľavy, zdalo sa, že má dosť času a nie je viazaný žiadnymi termínmi. Odpoveď je nakoniec veľmi prirodzená a zrozumiteľná, ale pochopím ju až po návrate z hradu.

Medzitým však skutočne po dvadsiatich minútach začínajú presvitať kontúry hradu. Vidím ich pomedzi hustý les, až sa zrazu otvoria na vrchole v celej svojej nádhere.

Zrúcaniny hradu Slanec

Stojím pod bývalou hlavnou vežou hradu a hľadím na zachovaný múr, portál i okno bývalej hradnej kaplnky. Krásna ukážka gotickej architektúry uprostred ničoho, lebo okolo je len hustý les, podo mnou priepasť alebo výhľad ako z lietadla.

Pohľady z hradu Slanec na východ a na dedinku Slanec

Slnko páli, jedným smerom vidno detaily Trebišova i Vojany s ich veľkými komínmi, druhým smerom veže a dym z US Steelu v košickej Šaci, ďalekohľad ponúka množstvo detailov.

Človek stojí osamote nad svetom a má pocit, že na svete nie je nič iné, len on, hradby, obrovské množstvo vzduchu a voľného priestoru. Najradšej by si ho zbalil a schoval do ruksaku, aby ho mal stále so sebou a kdekoľvek si ho mohol len tak pre seba rozbaľiť, slobodne sa nadýchnuť a ďalej ho nosiť so sebou.

Nie je však celkom sám. Zdola, z priepasti podo mnou počuť hluk jednej z hlavných ciest z východu do Košíc. Slanecký priesmyk predsa len nie je hocijaký priesmyk, aj keď nie je taký vytiažený ako Dargov. Ale svoje množstvo kamiónov a iných áut si obyvatelia dedinky Slanec užijú.

Ak sa chcem vrátiť do ticha prírody (teda vlastne ku kriku vtákov v hustom lese), musím opustiť staré múry a pomaly schádzať späť ledva viditeľnými cestičkami po prudkom svahu cez les.

V dedinke opäť stretávam muža so žihľavou. Poberám sa mu poďakovať za odporúčanie, lebo výlet k zrúcanine bol skutočne po všetkých stránkach úžasný. Nedá mi rozprávať, ale hneď sa opýta: „Pokiaľ bolo vidno?“ Keď mu spomeniem Trebišov a Košice, pripomenie ešte Vojany a spokojne pokýva hlavou, „Tak to má byť.“

Až v ďalšom krátkom rozhovore sa ukáže, prečo predtým tak prudko zmenil tému zo železníc na hrad a prečo sa tak ochotne bral sekať žihľavu, hoci to vôbec nemusí byť príjemné.

V živote sa niečím musel živiť, preto sa venoval železnici a šoférskemu povolaniu. Ale to boli len cesty k zabezpečeniu seba a rodiny. To hlavné v jeho živote bol Slanec, zrúcaniny, hustý les, vtáky, dobytok. Akoby jeho žihľava bola symbolom toho, ako hľadá na svet. Žihľava, ktorú treba posekať napriek horúcemu dňu, lebo prasiatko potrebuje – lebo príroda si pýta. Žihľava, ktorá poprhli, ale to nevadí, veď príroda je taká. Hrad, ktorý je vysoko, ale treba tam ísť, lebo tu je a my žijeme pod ním. Hlboký les, ktorý môže byť aj zradný, ale treba ho prejsť, lebo žijeme vedľa neho a je súčasťou nášho sveta.

„Tak to má byť.“

Ako keď hlavná postava v románe Kurta Vonneguta Bitúnok č. 5 neustále opakuje – „Tak to chodí“. V románe aj pod Slancom nás táto veta núti zastaviť sa v rýchлом živote, spomaľuje náš čas, núti nás pokojne sa rozhliadnuť okolo seba.

Alebo ako keď Ludwig Wittgenstein začal svoj Logicko-filozofický traktát vetou „Svet je všetko, čo sa má tak a tak“ („was der Fall ist“).

Veci sa na svete „nejako majú“. Veci, udalosti, ľudia, hrady, vzduch, žihľava, to všetko proste je. Je to prirodzené a niet dôvodu meniť to. Netreba okolo nich ani prebehnúť s očami na hodinkách a s mobilom na uchu. Treba sa zastaviť a nechať ich prirodzene robiť to, čo robia od vekov. Žihľava má prhliť, hrad má poskytovať výhľad, do lesa treba chodiť, cudzieho pocestného si treba vážiť.

(2012 / 2012)

Jelšavský stereotyp

Jelšava neďaleko Revúcej bola kedysi slávnym, bohatým baníckym a železiarskym mestom. Vedel som, že na jej malom námestí sa týči obrovský dvojvežový kostol, ktorý by mohol byť pýchou veľkých slovenských miest, hoci tu kraľuje malému trojtisícovému mestečku. Jelšava nie je prístupná diaľkovými cestami, je nutné prekonať stovky zákrut, klesaní a stúpaní v Revúckych vrchoch, kým sa k nej dostaneme. Vidina výstavného mesta však dáva zabudnúť na hrkotanie sa po zlých cestách.

Mesto ma neprívalo veľmi prívetivo. Musel som prejsť niekoľkými ulicami, kde bol asi každý druhý dom ošarpaný, kým som sa dostal na vysnívané námestie – a tu ma čakal šok.

Námestie práve opravovali, takže bolo celé rozkopané. Rozkopávky samozrejme niesli so sebou hluk, prach, ruch, množstvo ľudí a mechanizmov, nič pokojné, čo by človek od malého mestečka očakával.

Nad tým ruchom sa pokojne týčil obrovský kostol s vysokými vežami. Svojou veľkosťou ukazoval, že sa na tomto námestí ocitol nejakým omylom – veď dominoval celému priestoru tak, že by sa okolo neho mohli rozprestierať tri také námestia, a stále by sa nestrácal. Nie je to síce už pôvodný chrám, ale tento bol postavený v časoch, keď mesto prekvitalo.

Jelšava, kostol sv. Petra a Pavla, 1849

Druhé prekvapenie čakalo za mojím chrbtom – bývalý kaštieľ.

Jelšava, kaštieľ Kohányovcov, 1801

Kaštieľ, ktorý slúžil aj ako domov mládeže, je v takom zúfalom stave, že vstup do neho je zakázaný. Pravdepodobne hrozí jeho zrútenie. Je to pritom druhá dominanta námestia. Ak by sa zrútil, Jelšava príde prakticky o polovicu svojho centrálného námestia. Pripadalo mi to také, akoby na Pražskom Václavskom námestí bolo Národné múzeum prakticky v ruinách – celé námestie by pôsobilo úplne inak.

Hlavne, že pred ním stojí pamätník Červenej armáde s delom. Pôsobí ako výsmech.

Jelšava, pamätník Červenej armáde

Vtedy som si začal skladať obraz o Jelšave.

Ulice, cez ktoré som prešiel, ponúkli obraz mnohých neošetrovaných domov, niektoré napoly rozpadnuté. Centrálny chrám síce je funkčný, ale jeho omietka by už potrebovala rekonštrukciu, lebo je už ošumelá, tmavá a fľakatá. Centrálny kaštieľ je pred rozpadom, neveril som, že by mohol ešte vydržať viac ako päť rokov. Pretože Jelšava dnes nepatrí medzi bohaté

mestá, jej sláva je dávno preč, ťažko zrejme nájde peniaze na rekonštrukciu – na takú veľkorysú rekonštrukciu, ako ich našla pri mestskom úrade.

Jelšava, radnica, 1781

Ďalšie domy na námestí tiež nevzbudzujú veľkú dôveru v ich výdrž, hoci sú architektonicky zaujímavé.

Jelšava, Námestie republiky

Obraz o Jelšave dopĺňalo množstvo rómskych detí pobiehajúcich po uliciach a vzhľad takmer všetkých robotníkov pracujúcich na rekonštrukcii námestia – pravdepodobne boli všetci Rómovia. Región má dosť veľké percento rómskych obyvateľov, takže bolo celkom prirodzené, že som ich na uliciach videl veľa.

Vtom som si uvedomil, že začínam sklzávať do stereotypu charakteristického pre súčasné uvažovanie o Slovensku a jeho regiónoch, o Rómoch. Obraz, ktorý som si pri prechádzke po Jelšave vytvoril, bol typickým stereotypom: Rómske mesto.

V centre mesta špina, prach a hluk, budovy sa rozpadajú, po meste vidno väčšinu spoluobčanov tmavšej pleti a deti chudobnejšie oblečené, pri pamätníku na námestí posedávala skupina dospelých (asi –) Rómov, na rekonštrukcii námestia pracovali pravdepodobne Rómovia ako menej kvalifikovaní robotníci...

Predsudky a stereotypy v čistej podobe. Ľahko sa k nim človek prepracuje, keď prijíma realitu len cez povrchné znaky. Ak však zmeníme perspektívu, obraz môže byť úplne iný:

Hlavný katolícky chrám je na pomery mesta obrovskou stavbou, jeho udržiavanie musí byť veľmi nákladné pre mesto, pre rímsko-katolícku cirkev alebo pre štát. Napriek tomu funguje a hoci by už potreboval opravu, zdá sa, že mu nič zásadné nehrozí. Tráva pred chrámom aj pred kaštieľom je precízne vykosená, drobný parčík pri pamätníku má tiež určité pravidelnú opateru.

Námestie je síce na jar 2012 v úplnom rozklade, ale na jeho jednej strane sa už črtá nová dlažba, ktorá zrejme bude systematicky postupovať cez námestie až po hlavnú cestu. Na druhej strane námestia je rekonštrukcia dôkladná, opravuje sa do hĺbky, preto tie rozkopávky, ruch a prach.

Radnica je už krásne obnovená, možno mesto plánuje, alebo aspoň sa snaží plánovať aj rekonštrukciu kaštieľa, možno s príspevím štátu, EÚ, kto vie.

Druhý chrám za rohom, evanjelický, je v dobrom stave a bez problémov funguje.

Rómovia zamestnaní na rekonštrukcii námestia majú prácu, teda ich rodiny pravdepodobne nepatria medzi chudobné sociálne vrstvy.

Neviem, ktorý obraz o Jelšave je správny, hoci skôr sa prikláňam k tomu druhému, pozitívnejšiemu. Krátka návšteva mesta nedáva dosť informácií, aby som sa mohol rozhodnúť. Krátka návšteva však jasne ukazuje, čo môže v človeku vyvolať, aké nebezpečenstvá môžu číhať na pocestného, keď sa tu a tam na chvíľu zastaví – a veľmi rýchlo si utvorí mienku o priestore, v ktorom sa práve ocitol.

(2012 / 2012)

Svetská sláva Oždian

Na Slovensku je veľa miest, ktoré boli kedysi v centre diania a dnes o nich skoro nevieme. Charakteristickou ukážkou podobného miesta je dedina Ožďany neďaleko Rimavskej Soboty. Svoju slávu si už zažila.

Kvôli Rákociho povstaniu bolo do Oždian v r. 1643 premiestnené fil'akovské latinské gymnázium, teda druhý stupeň základnej školy. Tento stupeň školy v tom čase navštevovalo málo detí, väčšinou len tie, u ktorých bol predpoklad, že budú pokračovať na lýceu, teda na strednej škole.

Pri prenesení školy určite zohrala úlohu schopnosť miestneho panstva financovať takúto stratovú inštitúciu. Dôvody však dnes už nie sú dôležité, dôležité je, že vybudovali zrejme váženu školu. Až do polovice 19. st. sem chodili príslušníci slovenskej inteligencie, ktorých mená si dodnes pamätáme – Ján Chalupka, Ján Botto, Janko Francisci a ďalší.

Zvučné mená. Čo hľadali v tejto dedine, ktorá má dnes okolo 1 500 obyvateľov? Čím boli pre nich Ožďany zaujímavé?

Keď sa dnes chceme do dediny dostať, musíme odbočiť z hlavnej spojnice od Rimavskej Soboty do Lučenca, pomaličky a opatrne sa pokrútiť po prudkých serpentínach smerom z kopca, aby sme sa ocitli v zaspatej kotlinke s dvoma veľkými kostolmi, kaštieľom – a novou diaľkovou cestou prakticky nad našimi hlavami.

Ožďany so svojimi serpentínami v podstate cestujúcim zavadzajú, preto ich diaľková cesta obchádza po moste ponad dedinu tak, ako keď vybudujeme most cez rieku, lebo rieka nám prekáža v pohybe. Pred tým, ako nedávno dostali „obchvat“, Ožďany cestujúcim prekážali, lebo spomaľovali dopravu na hlavnom južnom ťahu cez Slovensko.

Keď k „nim dolu“ nezídeme, hľadáme na túto dedinu zvrchu, pohľadom dôležitého rýchleho pohybu za povinnosťami.

A pritom v nich zostal kus slovenskej histórie. Pôvodne hrad, neskôr kaštieľ s významnými sponzormi inteligencie a vzdelanosti. Dnes – komplex budov síce s relatívne novými strechami, ale neprístupný, zanedbaný, ponechaný sám na seba.

Keď som ku kaštieľu prišiel, našiel som hrdzavú bránu a bránku, hrdzavý plot, burinu do výšky jedného metra a na bráne veľký nápis – Súkromný pozemok. Vstup zakázaný. A dve veľké zámky.

Pochopil som, že som tam neželaný, ale môj príchod sledovala miestna žena zberajúca sa s taškou do obchodu. Keď videla moju bezradnosť, poradila mi lámanou maďarskou slovenčinou: „Tou bočnou malou bránkou môžete.“ A odišla.

Obzeral som bránku, ale veľký zámok na nej ma odradil. Zapôsobila aj veľká burina, ktorý som nemal chuť prebrodiť, navyše som nevedel, čo ma očakáva ďalej, aké jamy a iné nástrahy. Otočil som sa a išiel som do dediny. Kaštieľ som si odfotografoval len tak, čo bolo z neho vidno.

Ožďany, kaštieľ

Kým som si prezeral dedinu, opäť som stretol ochotnú pani a vysvetlil jej, že bránka bola zamknutá. Jej názor však bol iný:

„Nie cez ten zámok. Bránku ste mali skúsiť na druhej strane, ako sú pánty, tam sa dá otvoriť.“

Podakoval som jej, ale už som to nešiel skúšať. Zarazila ma veľká snaha pomôcť mi prekročiť zákaz vstupu akýmkoľvek prostriedkami. Už si len domýšľam jej úmysly – zrejme sú Ožďančania na svoj kaštieľ hrdí.

Asi majú byť na čo hrdí. Veď dedina ukazuje, že má za sebou významnú minulosť. Uprostred dediny tróni veľký evanjelický kostol, veľkosťou zrejme prekračujúci potreby dediny, evidentne pozostatok slávnej minulosti, s nápisom nad vchodom, ktorý sa odvoláva na Máriu Teréziu.

Ožďany, evanjelický kostol, 1825

Nedáľeľo neľo druhý, katolícky chrám o sto rokov starší. A pred evanjelickým chrámom záľadný slovenský dvojkríž so zamaľovaným maďarským nápisom hovoriacim niečo o návrate domov.

Ožďany

K čomu skutočne sa môže vzťahovať hrdosť miestnych obyvateľov? Na slávnú minulosť dediny? Na veľkomožné panstvo, ktoré prialo vzdelanosti? Na strategickú polohu dediny pri diaľkovej ceste (bývalej diaľkovej ceste)?

Čo však zostalo z predmetu tejto hrdosti? Kto okrem špecialistov si dnes spomenie, že napr. ten slávny kapitán dobrovoľníckeho vojska v r. 1848, Janko Francisci študoval v zapadnutej dedine Novohradu, aj to v latinskom gymnázii, ktorého vyučovacie metódy určite nerozvíjali nové smery?

Peter Michal Bohúň: Ján Francisci ako dobrovoľnícky kapitán. 1850

Kto si dnes spomenie na slávnych majiteľov kaštieľa, keď ten je obrastený burinou, a dnes opustený medzi stromami spomína na zašlú slávu nad Starou krčmou, niekoľkými polorozpadnutými budovami a modernými domami, schovaný uprostred dediny žijúcej si úplne iným životom?

Ožďany, Stará krčma

(2012 / 2012)

Veľká história v Žitave

Niekedy aj hlavné cestné ťahy prechádzajú cez opustené dedinky, chatové osady či samoty, kde žije len pár ľudí. Tak sa uberá aj cesta popri Dunaji medzi Štúrovom a Komáromom. Dost' významná spojnica, najjužnejšia slovenská cesta prechádza cez viacero menších dedín, dokonca na jednom mieste cez chatovú osadu.

Nie je na nej príliš veľká premávka, ako zvykne bývať na iných dôležitých cestách, predsa len, Štúrovo je viac menej slepým kútom Slovenska. Pocestný má aspoň čas obzerať sa po lenivej dunajskej krajine. Pokojnú cestu nečakane preruší pohľad na skulptúru, ktorá sa objaví v miernom ohybe cesty priamo pred očami.

Pamätník v Žitave, 2008

Veľké zvony v náznakoch neskorogotických oblúkov pod polmesiacom, a to celé zo železa nad nejakým okrúhlym mramorovým oltárikom, všetko pôsobí v pokojnej podunajskej krajine ako kozmická loď z Alfy Centauri. Až informačná tabuľa v štyroch jazykoch ukáže, že sme na mimoriadnom historickom mieste:

K 400. výročiu uzavretia „žitavského mieru“, uzavretom v roku 1606 medzi Rudolфом I., nemeckým cisárom a maďarským kráľom a Ahmedom II, tureckým sultánom, sprostredkovaný Istvánom Bocskaym.

Ani sme si nevšimli, že sme práve vošli do malej osady Žitava, ved' sme prechádzali cez nejakú inú obec. Nazrieme do mapy, aby sme sa presvedčili, že sa aspoň niekde nablízku nevyskytuje rieka Žitava, pri ústí ktorej do Dunaja mal byť tento mier podpísaný.

Mapa však hovorí, že Žitava sa vlieva do rieky Nitry asi 30 kilometrov severozápadne odtiaľto. Zároveň zistíme, že dedinka Žitava nie je samostatnou obcou, ale súčasťou Radva-

ne nad Dunajom. Ak hľadáme ďalej v historických prameňoch, dozvieme sa, že mier nebol podpísaný v obci Žitava, pretože tá v roku 1606 vraj ani neexistovala, ale v poľnom tábore. Až neskôr vyrástla na tomto mieste osada – ani nie Žitava, ale Žitavská Tôňa.

Tak ako to vlastne je? Nemáme rieku, nemáme obec a nemáme ani názov. Všetko je to len marketing? Sme v Disneylande, alebo na Slovensku?

Historické Ožďany zostali predsa len dosť veľkou dedinou a môžeme sa tam dotknúť veľkých stavieb, ktoré hovoria o ich slávnej minulosti. Bolo to však „len“ niekoľko ľudí, čo tam chodilo do školy a neskôr zasiahli do histórie.

Na ceste zo Štúrova do Komárna narazíme na väčší historický pohyb, keď Žitavský mier znamenal koniec osmanských nájazdov na slovenské územie. Po tejto udalosti však nezostalo vôbec nič. Na historickom mieste, ktoré bolo vtedy poľom v dunajskej záplavovej oblasti, vyrástla osada, ktorá sa volala inak a dnes ani nie je obcou. Rieku zregulovali a v tomto priestore už neexistuje. Našťastie je tu aspoň pamätník z r. 2008.

O pár kilometrov ďalej nás čaká ďalší kus histórie, ale to už musíme v dedine Iža odbočiť z hlavnej cesty a po rozbitých betónových kvádroch a ďalej po poľnej ceste sa dostať až k strelnici. Ani to nestačí, použijeme aj svoje nohy, aby sme sa dostali k archeologickým vykopávkam a k náznakovitej rekonštrukcii starej rímskej pevnosti Kelemantia, predmostia veľkej pevnosti Brigetio na pravom brehu.

Ak pokračujeme ešte ďalej, o chvíľu vojdeme do Komárna, v ktorom na každom kroku narážame na zvyšky pevnostného systému budovaného od 13. do 19. st. Práve tu sa odohrali aj záverečné boje maďarskej revolúcie r. 1848.

Kelemantia v Iži, 2. st. n.l.

Pevnosť v Komárne

Prečo práve na ceste popri Dunaji miestach narážame na pamiatky viažuce sa k bojom? Prečo je ich rozptýl cez dve tisícročia?

Hoci je to skutočne veľké časové rozpätie, odpoveď zrejme nebude taká zložitá, ako sa môže zdať.

Zvykne sa hovoriť, že „priestor nepustí“ – človek sa musí správať podľa priestoru, v ktorom žije a slovenské územie poskytuje množstvo ukážok. Tieto tri pamiatky sú jednou z nich: Všetky tri sa – rôznym spôsobom – viažu na Dunaj. Pre Rimanov bol Dunaj jednou z hraníc ich expanzie a Kelemantiu vybudovali ako súčasť svojich Limes romanus. Dunaj ich prirodzene chránil pred nájazdmi barbarských kmeňov zo severu.

Priestor Komárna na sútoku Váhu a Dunaja bolo možné veľmi efektívne brániť práve vtedy, ak sa vybudovala pevnosť na cípe sútoku. Chránená z troch strán nepotrebovala také opevnenie, ako keby stála na voľnom priestranstve.

Priestor na podpis Žitavského mieru bol zasa vybraný symbolicky – na strednom Dunaji, teda ani v priestore Osmanskej ríše, ani v priestore Habsburskej ríše. Navyše na mieste, ktoré osmanskú expanziu prudko pribrzdilo.

Dunaj je veľkou riekou už aj v priestore Slovenska. Jeho voda, spodné vody okolo, jeho záplavy, to všetko tisícročia dávalo okoliu život. Zároveň však bol veľkou prekážkou pre pohyb, a s jeho pomocou bolo možné efektívne brániť veľké územia.

Pre priestor strednej Európy bol a je Dunaj neoceniteľným pomocníkom. Dával život, pomáhal v pohybe po krajine, ale pretože inému pohybu aj bránil, bol i je výrazným obranným prvkom, ako keby cez stred Európy niekto postavil hradby. Preto sa vojenské pohyby začínali a končili na Dunaji, aj preto mocnosti narysovali v r. 1918 hranicu na Dunaji a Bratislava sa stala hlavným mestom aj kvôli svojej polohe na Dunaji.

Dunaj bol a je limitom. Preto sa okolo neho krútila história.

Takže osada Žitava môže byť spokojná. Jej meno síce nie je pôvodné, dokonca nemá ani štatút obce. Nemá ani veľké stavby, ktoré by pripomínali krátku slávnu minulosť miesta, kde vyrástla. Nemá už ani rieku Žitavu. Leží však pri strednom Dunaji, a ten zrejme pretrvá dlhšie ako ožďanský kaštieľ.

(2010-2012 / 2012)

Zákusok v Dúbrave

Severný Šariš aj východný Zemplín schovávajú v malých dedinkách mnoho cenných drevených kostolíkov rôznych kresťanských cirkví. Občas ich treba hľadať, niekedy sa s hrdosťou vypínajú nad hlavnými cestnými ťahmi. Putovanie za nimi je niekedy dobrodružstvom objavovania krásnych krajinných scenérií, zabudnutých osád pod kopcami, občas je cesta dobrodružná už len kvôli kvalite vozovky. Skoro vždy však toto objavovanie poskytuje neočakávané prekvapenia.

Cestou od jedného dreveného kostolíka k druhému som sa tesne za dedinkou Dúbrava blízko Sniny musel zastaviť. Po prechode pomedzi posledné domy tejto malej osady, ktorá má okolo 250 obyvateľov, sa pred mojimi očami zrazu objavilo niečo, čo sa nedá nazvať inak ako obrovským zákuskom. Pravoslávny chrám Zoslania svätého Ducha.

Dúbrava

Stojí osamote asi dvesto metrov za dedinou, ohrazený plotom, ktorý síce má výšku človeka, ale oproti chrámu pôsobí ako plôtik k modelom elektrických vláčikov.

Farba jeho stien pripomína zákusok, vežičky pôsobia ako šľahačkové vzory na svadobnej torte. Starostlivo pokosená tráva okolo neho ukazuje, že je o neho dobre postarané. Omietka na stenách je úplne nová, strecha pôsobí, akoby ju včera natreli, kríže na špicoch sa lesknú, akoby ich včera uliali. Aj plôtik je úplne nový.

Nie je to žiadny drevený kostolík, ktorý by patril do zoznamov UNESCO, určite nie je starší viac ako storočie a ako neskôr zistím, nevyskytuje sa ani v turistických sprievodcoch. Napriek tomu musí cestujúceho pritiahnuť.

Z bránky vychádzajú dve staršie ženy. Prihovorím im:

„Máte krásny kostol.“

Vidím, že som nič lepšie povedať nemohol, lebo ich oči zažiarila a unavené postavy sa zrazu nejako napriamili. Trafil som do čierneho, o čom svedčí ich okamžitá ponuka:

„Chcete sa pozrieť dovnútra?“

Samozrejme, že áno, túto nádhernú svadobnú tortu treba preskúmať aj vnútri. Vráti sa so mnou, hoci už boli na odchode, otvoria dvere z krásneho bledého dreva a vpustia ma dnu.

Po chvíli nemého obdivu vyčakaného vnútra, ktoré si nič nezadá s vonkajškom chrámu, keď vo mne vzniká pocit, že som práve vošiel do špičkového cukrárenského výtvaru, sa spýtam, či si môžem odfotografovať ich ikonostas.

Moju otázku pochopia ako poctu, okamžite súhlasia a zároveň mi poukazujú a povysvetľujú všetko, čo v chráme je, kde sedia ženy, kde stojí kňaz, čo znamenajú dvere na ikonostase...

Dúbrava

Ochotne mi odpovedajú na moje otázky, vlastne to ani nie sú vecné odpovede, ale cítim, že sa v skutočnosti chvália svojim kostolíkom. Obidve ženy vôbec nie sú cukríkové

ako ich chrám, ale rozhovor s nimi je ako príjemné posedenie v kaviarni nad kávou a zákuskom.

Všimol som si, že dedinka je malá, je v nej ešte jeden kostol, tak sa pýtam, kto sa o túto nádheru stará, veď to musí stáť veľa síl, času aj peňazí.

„My predsa“, hrdó prehlásia o celej svojej malej cirkevnej obci. Vraj si aj kostolík sami postavili. Neskôr nájdem na internete neoverené informácie, že bol postavený v r. 1892, čo by možno aj jeho štýlu zodpovedalo. Ta by znamenalo, že ho nestavali súčasníci týchto dvoch dám, ale je možné, že majstri z obce boli skutočne jeho tvorcami.

Po návrate domov pátram po informáciách o chráme. Takmer žiadne. Obec je príliš malá, nemá ani samostatnú farnosť, je súčasťou inej farnosti. Kostolík je podľa princípov pamiatkovej starostlivosti evidentne príliš mladý na to, aby vzbudil záujem tak, ako ho vzbudzujú drevené stavby z okolia, staré tristo i viac rokov. Zrejme si to uvedomovali aj moje dve dámy, keď sa samozrejme pýtali, čo robí človek z Bratislavy tak tesne pri ukrajinskej hranici. Keď sa dozvedeli, že smerujem od jedného dreveného kostolíka k ďalšiemu, samé začali menovať a pýtali sa, či som už tam a tam bol – Kalná Roztoka, Hrabová Roztoka, Šmigovec, Inovce, Ruské Bystré... Vedeli o nich, hovorili o nich s obdivom, ale na svoj zákuskový chrám nedali dopustiť.

V turistických sprievodcoch, na rôznych stránkach na internete, ktoré sa venujú slovenským chrámom či širšie pamiatkam, ani v encyklopédiách som túto dúbravskú nádheru nenašiel, hoci som našiel množstvo iných, ktoré zd'aleka neboli také krásne ako tento. Je to paradox – ako keby neexistoval.

Obrovský pravoslávny zákusok aj ochotné staršie panie v Dúbrave tak ukázali, že nie vždy je vhodné riadiť sa bedekrami. Turistické príručky a encyklopédie hovoria o tom, čo všetci poznajú a čo sa stalo známym. Skoro vždy sú to samozrejme skutočné poklady.

Ale až vstupom do konkrétneho priestoru človek skutočne zistí, čo v ňom nájde.

Tak ako je možné cestou z Dúbravy do neďalekých Inoviec za ďalším dreveným kostolíkom zažiť nádherné výhľady z cesty cez Vihorlat, o ktorých nemôže tušiť nikto, kto tie cesty naozaj neprešiel. Také miesta sa totiž ani nedajú vyfotografovať, lebo pre vychutnanie podobných výhľadov je potrebné pohľadom blúdiť po krajine hore-dole, sprava doľava a stále dokola.

Tak ako je síce možné kostolík v Inovciach (známy z turistických a pamiatkárskych príručiek) vnímať síce z rôznych uhlov, ale jeden z najkrajších pohľadov naň je práve ten, ktorý sa v bedekroch nenachádza: nie zblízka, aby sme ho celý videli, ale zdola, z dediny, keď návštevník prekonáva kopec, na ktorý sa treba ku kostolíku vyškríabať. Asi z polovice

tejto cestičky ho totiž vidno tak, že splýva s okolitou prírodou. Myslím, že s takým pohľadom by jeho stavitelia boli veľmi spokojní, lebo práve vtedy je kostolík súčasťou svojho okolia, súčasťou krásnej vihorlatskej prírody. Určite to bol jeden zo zámerov ľudí, ktorí si ho postavili.

Inovce

(2012 / 2012)

Svet na konci sveta

Pri východe z jedného z najväčších slovenských miest, z Banskej Bystrice smerom na sever, sa nachádza nenápadná odbočka z hlavnej cesty. Keď prejdeme cez krátky tunel popod železničnú trať, čakajú nás 4 kilometre serpentín ťahajúcich sa prudko do kopca. Úzka cesta, kde niekedy majú dve autá problém vyhnúť sa, cesta, ktorá je niekedy v zime neprejazdná, ústi do dedinky schovanej hlboko v kopcoch, do Španej Doliny.

Končí sa tu svet. Žije tu necelých 200 stálych obyvateľov, ale chatárov dochádzajúcich na víkendy a cez leto je tu možno raz toľko.

Asfalt na cestách sa stráca na štyroch koncoch dediny (Grób a Dolný koniec, Krásna hora, Šachta, Horný koniec). Odtiaľ pokračujú už len horské blatisté alebo kamenné cesty pre lesných robotníkov. Alebo značkové turistické cestičky a chodníky smerujúce na Donovaly či na hrebeň Nízkych Tatier.

Rozhliadnutie po malom centrálnom námestí (Plac) s nevyhnutnou krčmou ukazuje, v čom sa asi skrývajú hlavné tajomstvá tejto stratenej dedinky. Na kopci uprostred obce sa týči rímsko-katolícky kostol Premenenia Pána vysvätený v nepredstaviteľnom roku 1254. Dnes má goticko-barokovú podobu s výnimočnými maľbami od Jána Hanulu z 1930-tych rokov. Dostať sa k nemu nie je pre starších ľudí jednoduché, lebo k nemu okrem strmej cesty smeruje 162 krytých schodov.

Kostol Premenenia Pána s krytým schodiskom

Pohľad druhým smerom hovorí, že dedina skrýva – vlastne vystavuje na obdiv – inú zvláštnosť. Obrovskú haldu sutiny, ktorá sa týči vysoko nad dedinu a dominuje jej spolu s kostolom.

Halda sutiny z poslednej funkčnej šachty Maximilián dominuje dedine. Sutina sa sem vyvážala tristo rokov až do 19. st. a dnes tvorí vrstvu skál hlbokú od 5 do 18 metrov. Okrem nej sú v dedine dve menšie haldy a časť dediny dokonca stojí na starej halde, ktorú už pokrýva asi metrová vrstva zeminy. Pri budovaní pivníc na Gróbe domáci vždy narazia na skaly.

Sme v jednom z centier slávy slovenského baníctva. Banská Bystrica zažívala svoju najväčšiu slávu v 16. st. práve vďaka medi, ktorá sa v Španej Doline a jej okolí ťažila. Turzovsko-Fuggerovská spoločnosť ju vyvážala do celého sveta, v podobe medených prútov vraj cestovala aj s Kolumbom do Nového sveta.

Nebola to totiž obyčajná meď, ale obsahovala dosť veľké množstvo striebra. Bola preto veľmi vzácnou, dokonca keď Osmanská ríša v 16. a 17. st. postupovala na územie severného Uhorska, rátalo sa s dobytím Banskej Štiavnice, Kremnice aj Španej Doliny (doteraz stojí pri kostole protiturecká bašta). Ruda sa stala v Európe takou slávnou, že dostala podľa dediny aj pomenovanie a v Prírodovednom múzeu vo Viedni možno nájsť kameň s názvom Herregrundit. Panská Dolina, po nemecky Herregrundt, po maďarsky Úrvölgy je starý názov dediny. Dokonca aj kopec týčiaci sa nad ňou sa volá Panský diel. Dedina nemá teda nič spoločné so Španielmi.

S ťažbou sa po posledných pokusoch definitívne prestalo v 80-tych rokoch 20. st., ale dedina dodnes spomína na zašlú slávu. Návštevníkom ju pripomína náučný chodník okolo dediny, ktorého zastávky ukazujú hlavné miesta ťažby i technológiu ťažby, zvyšky desiatky kilometrov dlhého dreveného vodovodu, ktorý privádzal vodu do baní až spod Prašivej v Nízkych Tatrách, renesančná budova klopačky na námestí. Alebo čipky v Múzeu čipiek, ktoré sa síce podobajú všetkým paličkovaným čipkám v Nemecku, Holandsku či Veľkej Británii, ale španodolinské sú v niečom skutočne jedinečné – staré ženy, ktoré ovládali toto remeslo, vyrábali čipky bez vopred predkresleného vzoru, spamäti.

Klopačka, bývalá budova banskej administratívy, odkiaľ zvolávali baníkov do práce klopaním kladivka na drevo. Zvuk sa niesol celou dolinou. Po dôkladnej rekonštrukcii pred dvadsiatimi rokmi ju miestny podnikateľ využíva ako penzión a reštauráciu, oveľa slušnejšiu ako susedná tradičná krčma.

Najväčšiu slávu však zažíva dedina raz ročne. 6. augusta si pripomína vysvätenie kostoľa, takže sobotu najbližšiu k tomuto dátumu sa koná najväčšia slávnosť v roku – tekvicová zábava. Do dediny sa zídu rodáci a ich potomkovia, chalupári a ich známi, ale aj mládež z Banskej Bystrice a množstvo turistov. Malý Plac a príjazdová cesta do dediny sa zmenia na obrovské parkovisko a tichá, opustená dedina na hlučný jarmok trvajúci celú noc. Obecné verejné osvetlenie, ktoré inak prestáva svietiť o polnoci, svieti až do rána. A vo všetkých domoch sa varí tekvica.

Oslavy sa ešte pred hostinou začínajú slávnostným sprievodom podvečer a končia slávnostnou omšou v nedeľu dopoludnia.

Kvôli sprievodu sa členovia obnoveného baníckeho družstva Herrengrund vyobliekajú do slávnostných baníckych odevov, z pokladnice kostola sa vytiahnu banícke insígnie – zlaté kladivká, zoberie sa klopačka, deti sa vyobliekajú ako banícki trpaslíkovia, všetci dostanú fakle a tesne pred zotmením sa sprievod pohne za zvukov klopačky z námestia. Najväčšiu zábavu majú samozrejme deti s fakľami, ale všetci dospelí si považujú za česť a povinnosť buď sa zúčastniť sprievodu, alebo ho aspoň pred svojich domov odprevádzať.

Baník v slávnostnom odeve s drevenou klopačkou

Kým sa zotmie, sprievod vystúpi na najväčšiu haldu, na ktorú sú Špaňodolinčania zvlášť hrdí. Tam sa zastaví a ľudí zhromaždených na námestí pod nimi zdraví pokrikom Permoníci zdravia Španiu Dolinu. Všetci kričia, zábavná pyrotechnika búcha a všetci sa tešia. Z námestia sa ozýva taký istý pokrik. Potom sa všetci druhou stranou vrátia do dediny a môže sa začať bezuzdná zábava trvajúca do rána.

Fakľový sprievod na halde

Ale len tak, aby všetci boli schopní na druhý deň prísť do kostola. Vtedy prídu na omšu aj ateisti, lebo táto omša sa už nepovažuje iba za oslavu katolíckeho sviatku a katolíckeho chrámu, ale za oslavu starobylej dedinky.

Dedina v druhej polovici minulého storočia postupne vymierala, mladí ľudia sa sťahovali do Banskej Bystrice, v dedine zanikla škola, postupne všetky obchody, omše v kostole sa konali zriedkavejšie, dokonca už aj farár začal dochádzať z Uľanky, niektoré domy padali, iné si kupovali na chaty Bratislavčania.

V posledných dvadsiatich rokoch však dedina prežíva nový rast. Sťahujú sa sem mladé rodiny z Banskej Bystrice, takže pribúda aj detí, aj keď škola ani obchod, ani žiadne pracovné príležitosti tu nie sú. Miestny podnikateľ Vigaš má veľké plány, napríklad vybudovať sedačky z dediny na Šachtičky, lyžiarske stredisko pod vrcholom Panského dielu, zatiaľ sa mu však najviac darí s Klopačkou. Obecný úrad je chudobný a hoci vládne pamiatkovej rezervácii, získať väčšie fondy je prakticky nemožné. Cesty sú rozbité, aspoň sa z európskych fondov nedávno podarilo opraviť centrálny Plac.

Obnovené námestie (Plac), centrum dediny, kde sa stretávajú ľudia, parkujú autá, zastavuje autobus, klebetia starenky a je tu krčma

Vo všedný deň je v dedine ticho. Prechádzka niekedy pôsobí ako prechádzka po svete duchov. Dokonca ani z krčmy sa neozýva klasický krčmový spev, aj ona stratila väčšinu svojich zákazníkov. Ale dedina predsa žije.

Prišiel som do nej tesne pred Medzinárodným dňom detí. V sobotu, 2. júna sa už od rána na menšom futbalovom ihrisku nad dedinou, pri bývalej šachte Ludvike, sústreďovala horúčkovitá činnosť. Ihrisko je jediným väčším rovným priestorom v tejto horskej dedine

okrem Pľacu, preto sa všetko spoločné deje buď „na Pľaci“, alebo „na Ludvike“. Poslanci obecného zastupiteľstva a iní domáci dobrovoľníci rozkladali stany, stoličky, prístrešky, ťahovali elektrické vedenie, nosili a kálali drevo.

Na ihrisku sa totiž konal Deň detí. Tento raz len pre domácich malých obyvateľov, ktorých sa nazbieralo okolo 20.

Keď som štyri hodiny po začiatku slávnosti prišiel na ihrisko, bolo tam stále rušno. Vítal ma starý obyvateľ dediny Števo od Boháčov (každý dom v dedine má svoje starobylé meno, málokto však vie, ako tieto označenia vznikli). Vo vojenských maskáčoch, s goralským klobúčikom a s veľkou drevenou lyžicou na krku dôležite miešal guláš v obrovskom kotle a známym ponúkal – ako inak – slivovicou. Po poznámke na adresu jeho odevu sa zasmial – „Ja som horský strelec.“ Rozumel som, pretože viem, ako dlhé roky žije problémami tejto dediny, ako je ochotný pomôcť vždy, keď treba. Je aktívny všade tam, kde sa niečo organizuje a hoci si pofrfle na ľudskú neochotu alebo zlobu, v duši zostáva poctivým pracantom a človekom večne ochotným spolupracovať. Je ako horskí strelci, ktorí veľmi dobre poznali územie, čo mali brániť.

Privítal ma aj ďalší z hlavných organizátorov zábavy, Andrej Ľupták, ktorý sa do dediny prisťahoval s mladou rodinou len pred niekoľkými rokmi. Obidvaja sú aktívni v obecnom zastupiteľstve a pri všetkom, čo by sa v dedine mohlo konať alebo koná. Obidvaja svorne tvrdia, že chcú, aby dedina žila a aby sa v nej ľudia cítili dobre. Ani jeden za podobné aktivity samozrejme nedostane žiadny honorár.

Nedáľecko od prístrešku, kde Števo varil guláš, si deti kreslili, iné obzerali guľomety, samopaly a pištole, ktoré zozbierali rôzni zberatelia a strážíli miestni chlapci, nadšenci pre vojenskú techniku a vojenský spôsob života. Okolo sa potuloval šašo, ktorého mala o krátky čas zachraňovať záchranka, tiež príspevok miestneho obyvateľa.

Stany prichystané bokom už čakali na deti, ktoré chceli a mali možnosť vonku prespať – ďalšie dobrodružstvo, ale to bohužiaľ nebolo dopriate najmenším návštevníkom Dňa detí. Nevadil ani občasný dážď či lejak, veď bolo kam sa schovať.

Hluk rušného Dňa detí ani v samotnej dedine nebolo počuť, také veľké vzdialenosti treba prekonať, aby sa človek dostal z jej jedného konca na druh. Avšak predsa len v dedine bolo vidno ruch, lebo ľudia chodili hore dole. Keď všetko prešlo, išiel som sa na druhý deň prejsť na haldu, odkiaľ je nádherný výhľad na celú dedinu a na Kremnické vrchy v pozadí. Stál som na halde (domáci jej hovoria hálňa), zahľadel som sa a započúval.

Bolo práve po daždi, takže hory dymili a spoza najbližšieho kopca sa valila para pre-svetľovaná slnkom. Kremnické vrchy v pozadí vytvárali niekoľko horizontov a menili farbu od sýtej tmavomodrej až po belasú. Silný vietor hnal po oblohe stovky oblakov všetkých možných farieb aj tvarov.

Keby bola noc, spoza Panského dielu by síce prenikali zvyšky svetla Banskej Bystrice, ale aj tak by som mohol vidieť tisíce hviezd na oblohe a sledovať padajúce meteority. Hviezd na oblohe nad Špaňou Dolinou býva tak veľa, že niekedy je problém rozoznať súhvezdia bez pomoci mapy hviezdnej oblohy – strácajú sa v celých trsoch hviezd. Ale voľným okom je možné bez problémov počítat hviezdy v Plejádach, nájsť hmlovinu v Andromede či

vnímať modrastú farbu Síria alebo oranžovú farbu Marsu, v auguste človek bez problémov sleduje padajúce Perzeidy.

Do uší mi doliehali desiatky rozličných vtáčích spevov – stehlíky, sýkorky, lastovičky, drozdy, kolibkáriky, kukučky, strnádky, belorítky, škorce a mnohé iné.

Zahľadel som sa na pokosené aj nepokosené lúky a lúčky pri domoch, ktoré hýrili rôznymi farbami veľmi sýtej zelene. Keby bola včasná jar, mnohé miesta by boli pokryté súvislou vrstvou vzácného šafránu, teraz však ponúkali desiatky liečivých bylín.

Jarný šafrán

Vzduch voňal po daždi a vôňou kvetov. Niekedy sa po daždi rozprestrie nad dolinou dúha akoby vystrihnutá z učebnice fyziky či vlastivedy.

Keby som dlhšie ticho sedel, popod nohy by mi asi prebehla vzácna čierna vretenica, alebo lasica. Ak by som tu bol v noci, či vo včasné ráno, mohol by som stretnúť líšku, srnku

či jeleňa, ktoré občas niekomu v dedine rozryjú záhradu. V noci by som sa do lesa neodvážil, lebo v horách nie je zvláštnosťou stretnúť medveďa – ľudia v dedine radi rozprávajú historky o tom, ako „susedovi maco polámal slivky“, alebo ako niekto „stretol maca na Pľaci“.

Chodím do tejto dediny desiatky rokov, ale až teraz som si uvedomil, že je to koncentrovaný svet v malom.

Medzi domčekmi, ktoré sú miestami roztratené po kopcoch miestami tak nariadko, že sa strácajú medzi stromami, inde sú tak nahusto, že obecný chodník je zároveň odkvapom strechy nejakého domu, alebo je súčasťou predzáhradky ďalšieho domu – na tom malom priestore sa ukrýva celý svet.

Obecný chodník

V Španej Doline sa koncentruje história Slovenska – od starovekej povrchovej ťažby meďi, cez rozkvet baníctva a osmanské nájazdy, až po súčasné sťahovanie ľudí z veľkomiest na vidiek.

Kostol tróniaci nad dedinou a ďalšie kaplnky v dedine hovoria o tom, čo ľuďom v tomto chudobnom kraji pomáhalo prekonávať ťažkosti – veď ľudia tu umierali mladí, muži často umierali už po tridsiatke na choroby pľúc alebo zranenia z baní, ženy s množstvom detí sa druhý-tretíkrát vydávali len na to, aby z ďalekých kopcov nosili na chrbte seno pre svoj dobytok, v skalnatej pôde dorábali iba základné potraviny a donekonečna rúbali drevo, aby vykúrili svoje malé domčeky plné detí.

Keď nad dedinou vyjde Mesiac v splne, presvieti každý kút dediny ako obecné osvetlenie. Ak Mesiac nie je na oblohe, tak práve toto je kraj, kde môže Venuša vo svojom plnom jase vrhať na zemi tieň. Obloha nad dedinou je učebnicou astronómie.

Kotlinka, v ktorej sídli dedina, je s jej svetom flóry a fauny učebnicou botaniky a biológie. Svetlo, ktoré sa premieňa do neskutočných fantazijných podôb, je učebnicou fyziky. Spracovanie rudy je učebnicou chémie. Stretnutie Starohorských vrchov, Nízkyh Tatier a Kremnických vrchov, ako aj antropogénny krajinný prvok, ktorým je veľká halda – sú učebnicou geografie. Spôsoby, akými ľudia zo svojich domov postavených do kopcov odvádzajú vodu prenikajúcu z vlhkej zeme, bývalý banský vodovod a tajch (umelá vodná nádrž pre potreby baní) uprostred dediny, sú učebnicou vodohospodárstva.

Obnovený malý tajch pod haldou. Dedina je podkopaná množstvom šácht a štôlní, takže bolo nutné vodu zachytávať, aby zbytočne nepresakovala pod zem, ale aby bolo možné ju využívať na preplachovanie rudy.

Dedinka bola pred pár desaťročiami prakticky odsúdená na zánik. Aj ľudia v nej boli rezignovaní, väčšinou mali vysoký vek a akoby už len čakali na svoj koniec. Nepomáhal ani rast počtu chalupárov, lebo tí síce staré domy obnovili a krásne upravili aj ich okolie, ale mnohí z nich dedinu necítili, bola pre nich len víkendovým oddychom.

Dedina by aj vtedy mohla byť učebnicou Zeme a slovenskej histórie aj bez týchto ľudí, lebo vtáky, obloha aj zvyšky rudy v halde by zostali.

Ale potom sa do dediny začali vracat' mladé rodiny a dedina ožila. Až ľudia dali zmysel všetkým učebnicovým súvislostiam tejto stratenej kotliny na konci sveta.

(1960-2012 / 2012)

Las Vegas na Slovensku

Obrázky z Las Vegas pozná asi celý svet. Vysmievame sa americkej nabubrenosti, snahe mať doma všetko veľké, čo majú inde vo svete. Ich egyptská sfinga je dokonca „krajšia“ ako pôvodná v Káhire, lebo tá americká je bohato vyfarbená. Majú tam Chufevovu pyramídu, benátske kanály a mnoho ďalších atrakcií.

Všetko to má prilákať turistov, hlavne tých bohatých a spríjemňovať pobyt každému, kto sa v tomto meste uprostred púšte rozhodne míňať doláre. Veľa dolárov.

Z diaľky sa nad tým pohoršujeme, alebo sa tomu vysmievame, prípadne len dvíhame obočie s prekvapením, čoho sú ľudia schopní. A predsa sa ani my neubránime podobným snahám.

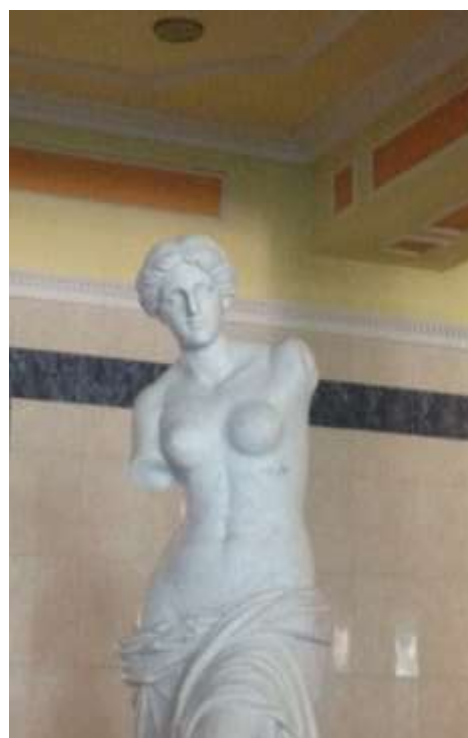
Keď som prišiel do Rajeckých Teplíc, myslel som si, že idem do príjemných malých kúpeľov. Už pri vchode do kúpeľného domu s príznačným názvom Aphrodite (nie po slovensky Afrodita) ma vítala kvázi-antická dáma vylievajúca vodu z džbánu a dva mohutné mramorové levy neznámeho pôvodu.

Skršlo vo mne podozrenie, kam som sa to dostal. Podozrenie sa premenilo na istotu, keď som neskôr prešiel k Vodnému svetu, čiže sústave bazénov, sáun a iných vodných radovánok.

Hneď pri vstupe do nich má privítal prísny pohľad Michelangelovho Dávida a polonahá antická Melóška Venuša. Samozrejme, Dávid hľadel na ľudí motajúcich sa okolo pánskej šatne, Venuša na ľudí motajúcich sa okolo dámskej šatne. On mal síce zrak viac ob-

rátený k vstupu do dámskej šatne, čo mi bolo podozrivé, ona zasa cudne do bazéna, ale zámer bol zrejme taký, že mali označovať smer pre pánov a pre dámy.

Ďalšie prekvapenie prišlo pri východe k vonkajším bazénom, čo je nádherne vybudo-
vaná kúpeľná časť mesta a hotela. Uprostred antickej architektúry sa ukrývajú bazény, bar,
turecký kúpeľ, vodopád, ležadlá, slnečníky a pod.

Hľadáme na stĺpy v korintskom slohu, ale okolo seba nájdeme aj prvky iných slohov z antického Grécka a Ríma. Pri kúpení je to celkom príjemné, pohybujeme sa v esteticky

stváranom prostredí a máme pocit, že sa tam s nami prechádza Socrates, Nero, alebo aj Konštantín Veľký.

V kúpeľoch sa však nemožno len máčať vo vode, ale treba sa aj stravovať a nocovať. Preto návštevník musí a chce prejsť cez chodby štvorhviezdičkového hotela zo svojej izby a od bazénov do jedálne. Ale v jedálni tej časti hotela, ktorú dobudovali v r. 2013 a nazvali ju Aphrodite Palace, čaká návštevníka šok.

Táto budova ešte nedávno pôsobila ako odporná socialistická kocka vykladaná malými bielymi dlaždičkami. Volala sa Veľká Fatra a našťastie vznikla dlho pred socializmom, pred polovicou 20. st. Možno to mala byť modernistická funkcionalistická stavba, ale evidentne sa architektovi nepodarila. Avšak to, čo z nej vzniklo po prestavaní, vyrazí človeku dych.

Honosný vstup do hotela Aphrodite Palace

Foyer hotela Aphrodite Palace

Reštaurácia Aphrodite Palace

Kupola v reštaurácii Aphrodite Palace

Viac pohľadov netreba, prehnaná výzdoba by sa len opakovala. Všetko je z mramoru, z poctivého bronzu, alebo občas zo sadry. Nevie, či zlato je skutočné zlato, alebo len žltá farba, pôsobí však vierohodne.

Na stenách, stĺpoch, pilastroch, oknách, vitrážach, mozaikách na zemi, v nikách a inde som našiel množstvo výtvarných štýlov: antický iónsky, antický korintský, helenizmus, prvky štýlu z cisárskej Rímskej ríše, renesanciu, klasicizmus, barok, secesiu, funkcionalizmus, 30-te roky minulého storočia, islamské vzory turecké aj arabské... Chýbal európsky stredovek a nenašiel som čínske, indické či iné vzory z iných kontinentov. V iných častiach budovy sa samozrejme nachádza aj dórsky sloh, aj postmoderna, aj socialistický realizmus, dokonca aj obyčajné brakové maľby od nešikovného umelca.

Možno by sa to všetko mohlo nazvať novým romantizmom, keby bolo znáť aspoň nejakú snahu o jednotný štýl. Zdá sa však, že cieľom bolo ukázať hlavne veľa nádher, prepychu, napodobeniny bohatstva, alebo aj ozajstné bohatstvo(?).

Je celkom zábavné sledovať toľko slohov a štýlov, toľko storočí a krajín na jednom mieste. Mohla by to byť učebnica dejín umenia a architektúry – keby mnoho z tých slohov nebolo pokazených, keby to často nebolo „tvorivé“ rozvinutie konkrétneho slohu či štýlu.

Rozvinutie, ktoré sa neriadi vnútornými zákonitosťami slohu, ale šikovnosťou či nešikovnosťou tvorcu, takže vznikajú paródie, eklektické zmiešaniny, alebo jednoducho nezmysly.

Do prvej večere v tomto prostredí som mal pocit, že som sa ocitol v prostredí, ktoré chce dať najavo, že je pre bohatých ľudí. Hotel sa aj svojimi kvalitnými službami a veľmi schopným personálom profiluje ako kvalitný hotel, takže vlastne plní svoje ciele, a plní si ich perfektne.

Ale kde som sa ocitol, to som pochopil, až keď som sa vybral zaplávať si a odpočinúť si v bazénoch pri večernom kúpaní – ako slušné kúpele, aj tieto poskytujú možnosť užívať si termálnu vodu až do noci.

Vyšiel som z hotela a uvidel som toto:

Vo vode sa odrážali rôzne farby, ktoré sa menili. Stĺpy menili svoju farbu, sochy sa týčili vo svojej belosti nad týmto farebným cirkusom, vodopád každú chvíľu menil farbu, z vody vytryskovali farebné lúče...

Dobre sa v tom plávalo, dobre sa hľadalo na premeny farieb.

Ale mal som pocit, že som sa ocitol v Las Vegas.

Globalizácia postupuje a princípy tvorby zábavného centra, aké vymysleli v USA, dorazili v plnej miere aj na Slovensko. Nemyslím si, že by to bol nejaký kultúrny imperializmus. Jednoducho aj my na Slovensku sa chceme cítiť príjemne.

A v tom je asi podstata veci. Chceme sa cítiť príjemne. Prečo by sa návštevník kúpeľov, ktorý sa chce cítiť príjemne, pričom nevie nič o dejinách umenia, ani ho nezaujímajú – prečo by sa nemohol cítiť príjemne v gýčovitej napodobenine starej architektúry. Ved' v kúpeľoch vôbec nie je dôležité, aby sme dodržali prísne umelecko-historické kritériá. Ved' tam je dôležité, aby sme si užili vodu, oddych, leňošenie, pocit, že nás obsluhujú, že nám všetci chcú urobiť dobre a že sme v peknom prostredí.

Nemám odpoveď, či je jedno, že sa takýto návštevník kúpeľov pohybuje v gýčovitej napodobenine – alebo či by sa aj pre neho nemalo vytvoriť vkusné prostredie. Viem, že ľudia sa v tomto prostredí cítia príjemne. Možno im ani nenapadne, že je sformované podľa princípov Las Vegas, možno im ani nenapadne, že príjemne relaxujú uprostred gýčov. Možno im ani nenapadne, že pri vynikajúcom relaxe tela si zároveň ohromne kazia vkus.

(2014 / 2014)

Malé Slovensko

Rozmery Slovenska nie sú veľké. Takmer vidíme z jedného konca krajiny na druhý. Je však veľké niečím iným – je veľmi pestré.

Ak sa vyberieme krížom cez našu krajinu, máme možnosť vidieť veľa. V priebehu obyčajných troch dní je napríklad možné:

- Precestovať 1 300 kilometrov a vzdialiť sa od hlavného mesta na 600 kilometrov, leteckou čiarou 400 km.
- Prejsť väčšinu z 8 krajov a určite aspoň 30 okresov, navštíviť veľmi rôznorodé regióny.
- Prežiť na východe krajiny úplne iné počasie, aké práve v tom čase vládne na západe krajiny. Hoci v oboch prípadoch hovoríme o nížine, rozdiely v teplotách môžu byť aj 15 stupňov.
- Počuť niekoľko nárečí, ich počet závisí od smeru cesty. V niektorých prípadoch je dokonca možné, že domácim neporozumieme, hoci budú hovoriť po slovensky.
- Prejsť cez päť priesmykov, dve kotliny, dve nížiny. Osobne sa dotknúť desiatich pohorí.
- Zažiť takmer prímorské podnebie pri Zemplínskej šírave aj vysokohorskú zimu vo Vysokých Tatrách. Prekonať rozdiel v nadmorskej výške 2 500 metrov.
- Vidieť všetky veľké slovenské rieky – Dunaj, Váh, Hron, Ipel', Ondavu, Latoricu, Hornád, Bodrog, Moravu, Tisu, alebo aj ďalšie podľa smeru cesty. Množstvo potokov sa spočítať nedá, určite ich za tri dni uvidíme desiatky.
- Okúpať sa v chladnej vode Liptovskej Mary, aj v horúcom prameni v Oraviciach.
- Vidieť v horách malé vodné nádržky, ktoré sa dajú prekročiť, aj na rovinách veľké priehrady, ktoré treba obchádzať desiatky kilometrov.
- Dotknúť sa slovenských hraníc na viacerých miestach, prípadne aj zájsť do cudziny. Jedine s Ukrajinou je to komplikovanejšie, ale do štyroch ďalších štátov môžeme prejsť bez problémov (dokonca aj omylom). Môžeme sa po diaľkovej ceste pohybovať tak tesne popri hranici, že sa dá sledovať život v zahraničí.
- Navštíviť miesta, ktoré sa za posledné storočie niekoľkokrát ocitli v iných štátnych útvaroch.
- V priebehu troch dní je možné osobne navštíviť desiatky kostolov, chrámov, kostolíkov všetkých hlavných kresťanských cirkví aj synagógy, všetko postavené od 11. do 20. st. Mnohé z nich sú skutočne starobylé a cenné aj z hľadiska európskych meradiel. Mnohé sú

súčasťou svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, viaceré nové chrámy už dostali aj súčasné architektonické ocenenia.

- Absolvovať výstup na niekoľko zrúcanín hradov a cestou vidieť desiatky iných hradov. Naraziť na archeologické lokality, kde sú pamiatky staré mnoho storočí. Vidieť viac ako desať kaštieľov.
- Navštíviť veľkomestá, malé mestá aj opustené samoty stratené na poliach alebo hlboko v lesoch a horách.
- Stretnúť cudzincov z celého sveta, navštíviť supermarkety otvorené non stop, ale aj viacrát vidieť zblízka sokola, bociana, bažanta, srnku, líšku, ježka a iné zvieratá.
- Vidieť dva rozdielne rozchody železničných tratí.
- Cestovať modernou klimatizovanou električkou aj plťou po prudko tečúcom studenom Dunaji.
- Cestovať po luxusnej a službami plne vybavenej diaľnici, aj po ceste, ktorej stav dovolí len veľmi pomalé presuny. Každých dvadsať minút naraziť na benzínovú pumpu, alebo nevidieť benzínovú pumpu päť-šesť hodín.
- Nebáť sa orientácie bez mapy alebo bez navigácie, lebo cesty sú perfektne značkované – ale aj stratiť sa na každej druhej križovatke, lebo sú označené zle.
- Rozprávať sa s ľuďmi, ktorí celý život neprekročili hranice rodnej dedinky, aj s ľuďmi, ktorí spoznali pol sveta, a preto sa vrátili domov, alebo aj s ľuďmi, ktorí tiež spoznali pol sveta a doma sú len omylom.
- Uprostred regiónu s prevahou maďarskej menšiny si obed objednávať u česky hovoriacej čašníčky. Stretnúť ľudí, ktorí trvalo žijú na Slovensku, ale ich materinským jazykom sú maďarčina, poľština, ukrajinčina, čeština, rómčina, čínština...
- Nahliadnuť ponad vysoký plot do uzavretého sveta obrovských luxusných víl s bazénmi a so všetkým zariadením na diaľkové ovládanie, alebo sa stretnúť aj so svetom absolútnej chudoby v zdevastovanom prostredí nelegálnych osád bez pitnej vody a bez akýchkoľvek hygienických zariadení.
- Naraziť na pamätník Židom uprostred slovensko-ukrajinskej obce.
- Nájsť množstvo pamätníkov s vojenskou technikou – tankami, delami, obrnenými transportérmi, lietadlami.

Čo by človek mohol vidieť, ak by takto cestoval po Slovensku týždeň, dva týždne?

(2010-2012 / 2012)